

ЕЛЕНА УЗУНОВА (София)

ПРОУЧВАНЕ НА ШУМЕНСКИЯ ПАТЕРИЧЕН СБОРНИК ОТ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XIV ВЕК (КЪМ ВЪПРОСА ЗА ТЪРНОВСКАТА ЛИТЕРАТУРНА ТРАДИЦИЯ ЗА СЪСТАВА НА ПАТЕРИЦИТЕ)

Интересът на българските книжовници към патеричните творби, преведени у нас още през епохата до XII в., се изявява особено силно през XIV в. в продукцията на търновския книжовен център. Със своето идейно и художествено съдържание тези произведения разкриват пряко или косвено живота на монашеското братство, негови нравствени добродетели и недъзи, както и житията на най-известните представители на монашеството. Тази специфика на патериците като тип художествена литература е причина за повишеното внимание към тях във времето на засилени духовно-религиозни движения и разширяване на монашеската книжнина в България.

Според проучванията на чужди и български изследвачи като Ф. Буслаев, А. Соболевски, В. Преображенски, И. Ерьомин, А. Абрамович, Н. ван Вейк, В. Голищенко, Р. Айцетмюлер, Г. Биркфелнер, О. Неделкович, Й. Русек, У. Федер, Б. Йованович, М. Капалдо, Св. Николова¹ и др. патеричните сборници са стигнали до нас в късни преписи, но все пак през XIV в. българските книжовници са разполагали с пълния набор от разкази и поучения на Скитския, Азбучно-Ерусалимския, Сводния, Синайския и Римския патерик.

Освен ръкописни книги, включващи само патерични произведения, в българските скрипториуми през XIV в. се създават и сборници със смесено съдържание, където наред с разнообразни други четива биват включени и творби от различните патерици. Сред тези паметници като примери могат да се посочат Поп-Филиповият сборник² от 1345 г., Лаврентиевият сборник³ от 1348 г., Ряповият сборник⁴ от втората половина на XIV в., както и сборници с постоянен състав - пролози, преписи на Лествицата на Йоан Лествичник, Паренесис на Ефрем Сирий и др.

Това съобщение има за задача да представи основните данни за един

новооткрит книжовен паметник от XIV в., и да се намери неговото място в развитието на търновската книжовна традиция. Той принадлежи на ръкописната сбирка, обособена в историческия музей на гр. Шумен под сигнатура № 2.

За съпоставки при първоначалното проучване на съдържащите се в паметника патерични произведения са използвани някои български ръкописи, произхождащи от търновския книжовен център през XIV в.:

Своден патерик от около средата на XIV в.⁵, чийто текст е залегнал като основа в познатия труд на Св. Николова "Патеричните разкази в българската средновековна литература" (С., 1980);

Своден патерик от втората половина на XIV в.⁶;

Своден патерик от втората половина на XIV в.⁷;

Михановичев патерик от първата половина на XIV в.⁸, използван за съпоставката чрез студията на У. Федер, посветена на патеричната традиция⁹.

Шуменският сборник съдържа патерични разкази и поучения, слова на църковните отци и служба на Димитър Солунски и обема 154 л. хартия с размери на листа 217 x 145 мм. Ръкописът е конволют, съставен от изписани в различно време части, с много липси в началото, средата и края.

Хартията е дебела и плътна, с едни вержори, предимно от втората половина на XIV в. При проучване на ръкописа се откриха следните филигранни: *сирена* — у Брике¹⁰ мн. под № 13866 от 1373 и № 13868 от 1389 г.; *цвете* — у Брике мн. под № 6215 от 1338 г. и *звездобразна фигура с кръг над нея* — у Брике мн. под № 3053 от 1359 г.

Основно кодексът е изписан от двама книжовници. Първият почерк е среден и дребен неправилен поустав от монашески тип. Втората част е изписана с гърцизирано полукурсивно писмо — преход към поп-Герасимовото писмо. Освен посочените два почерка има незначителни добавки от още две ръце.

Първият книжовник употребява търновски двуеров, двуюсов правопис, а вторият — двуеров, двуюсов, предевтимиевски.

Подвързията е от XVI в. — дъски с орнаментирана кожа.

Украсата на ръкописа е бедна — на места се срещат неумело изработени избледнели киноварни инициали от растително-геометричен тип, а в началото на службата на Димитър Солунски е запазена скромна плетенична заставка.

Съдържанието на разглеждания тук ръкописен паметник напълно се вписва в традицията на патеричните сборници, създадени в Търновската книжовна школа. Има съвместяване на статии от различните видове патерици, както и включване на отделни известни слова на църковните отци.

Първите 14 листа съдържат неголям брой поучения от Скитския патерик, част от които могат да бъдат идентифицирани по предложената схема на У. Федер.

Л. 1а-1б: Текстът е силно повреден и едва се чете:

Повѣдаше етеръ ... етеръ ѡтити ... анѣмъ вѣкаше ѿ ... же не прѣстааше ...
хошѣ дѣш. (гл. 3^в "Слово ѡ печали", № 38)

Л. 1б: По сѣмотре же бѣжѣю и по видѣни ... би сѣ ѿ належѣщаго емоу ...
помысль ѿ вѣ вы/в/ше е/с/ посѣщеніе [нѣ]ковое. (Без край)

Л. 2а-3а: Без начало: ... [нѣсны] щедръ е/с/ пакы ре/ч/ аще любите ма
заповѣди мож съблюдите ... (Без край)

Л. 3а-4б: Яще ли же кто на мѣтвѣ тѣкмо поноудитъ се.

Л. 4б-5а: Яще ли же въ мѣтвѣ ноудитъ себе кто тѣко/мѣ/ донде же
приметъ.

Л. 5а-6а: Ико бо кто въ пож/д/аніе мѣтвѣ ноудитъ себе.

Л. 6а-6б: Ѿ смиренномудрости. Явѣ янтѡніе. троуж/д/ж сѣ къ глѣбинѣ
бѣжѣ сѣда. (гл. 15 "О смиренномудрости", № 1)

Л. 6б: Ре/ч/ пакъ. видѣхъ всѣ сѣти непри[ѣ]зныны на земли. (гл. 15, № 3)

Л. 6б: Прїидошѣ иногда старци къ ѡцѡу Яндонію. (гл. 15, № 4)

Л. 6б: Повѣдаше аѣка Данїль. ѡ ѡци Ярсени. (гл. 15, № 11)

Л. 7а: Началото липсва: ... [х]тѣше гтѣши сѣ глѣ. аще поношеніа мѣре
свож не могохъ понесити. како понесѣ стоудъ прѣдъ бѡгомъ и стѣми его аггелѣы
въ дѣнь сѣдныи.

Л. 7а: Видѣ инъ старецъ иного брата смѣжѣ сѣ. (гл. 3^в "Слово ѡ печали",
№ 41)

Л. 7а-7б: Бра/тѣ/ шедъ вѣсели сѣ въ горѣ Нитрискѣ бѣше келїа его близъ
брата иного.

Л. 7б: Бѣ единъ дѣнь видѣвъ старецъ брата насыщѣша сѣ ѿ брашна. (гл. 3^с
"ѡ смиренни и ѡ печали", № 10)

Л. 7б-8б: Достѡитъ оубѡ лю/бѣ/цимъ Хѣ. ѿ вѣсѣкожъ вещи частъ творити
Х/с/оу.

Л. 8б: Яще речетъ ти мисль въ стѣи празникъ сътворити си лоучѣша брашна.
(гл. 3^с, № 13)

Л. 8б: Яще слышиши ѡ етерѣ, ненавидѣшимъ тебе. и ѡклеветѣвшимъ тѣ.
посли и даждѣ/ѣ емѣ малъ дар.

В Михановичевия патерикъ поучението е на това място, но в схемата
на Федер липсва.

Л. 8б-9а: Яще видиши етеры гра/д/ѣжѣ к тебѣ егда оузриши ж из далече,
стани. (гл. 3^с, № 14)

Л. 9а: Яще плачѣ стажати хѡщѣши. повдигни сѣ да вѣси сѣсѣди твои и
вещи твож злы вѣждѣ/тѣ/. іако высѣтъ маломощемъ. просѣшимъ хѣбѣ.

В Михановичевия патерикъ поучението е на съответното място, но в
схемата на Федер не е отбелязано.

Л. 9а: Яще стажиши книги, не оу Краси и/х/. (гл. 3^с, № 15)

Л. 9а-9б: И ѡнѣждѣ вѣсе, и постелѣ и подѣ. и съсѣды твои да вѣждѣтъ
такови.

Цитираният патерикъ съдържа поучението, но в схемата то липсва.

Л. 9б: Яще разѣвѣниши сѣ въ ноци вѣстати на служеніе пѣніа. (гл. 3^с, № 17)

Л. 9б: Яще ѡклеветѣши брата. и ѡскръбѣтъ тѣ съвѣстъ твоа.

Произведението не е отразено в схемата на Федер.

Л. 10а: Яце принесеть ти братъ въ любовь почьсть. (гл. 3°, № 18)

Л. 10а: Яце слышиши стыхъ ѿць житіа. начні и ти нарицаж имя г҃не (гл. 3°, № 20)

Л. 10а-10б: Яце сътворишь еси грѣхы плътскыя не помышляхъ, како сътворишь еси. (гл. 3°, № 22)

Л. 10б: Яце въ поустини живещи. (гл. 3°, № 23)

Л. 10б: Яце люкодѣаніа брань, тѣло ти и срѣдѣ разжидиаетъ. (гл. 3°, № 25)

Л. 10б-11а: Яце же оудръжиши чрѣво, и неуждиши никого же съгрѣшша.

В Шуменския патерик това поучение е сегментирано, в Михановичевия не е, а в схемата на Федер не е отбелязано.

Л. 11а: Яце даси любовиж почьсть комоу. послѣдже скръбиши мыслиж г҃ла. (гл. 3°, № 26)

Л. 11а: Съ старцемъ великомъ живѣхъ браѣ/ лѣнивь. (гл. 3°, № 27)

Л. 11а-11б: ѿ въсѣкомъ дѣлѣ своемъ, на всакъ ча/сѣ да г҃лещи. нѣмѣ аце поскѣтитъ мене г҃ъ.

Л. 11б: Любо на дѣлѣ ржжъ своею сѣдиши.

В разглеждания ръкопис последните две поучения са сегментирани, в Михановичевия патерик не са отделени като самостоятелни, а в схемата на Федер не са отбелязани.

Л. 11б-12а: Яце покоуסיши сѧ въ по/сѣ/ велик. (гл. 3°, № 28)

Л. 12а: Яце идеши къ старцоу и вждетъ мѣтва. (гл. 3°, № 29)

Л. 12а-12б: Яце исповѣсть ти братъ таинъ свож. (гл. 3°, № 30)

Л. 12б: Яце не имаша змиленіа. въ дѣши. (гл. 3°, № 31)

Л. 12б: Яце всжждѣтъ ти трѣбованіе тѣлесное. (гл. 3°, № 32)

Л. 12б: Яце ѿ себѣ дастъ ти, чѣмъ что. (гл. 3°, № 33)

Л. 12б: Назчи тѣло свое не възирати на тѣло тоужде.

Поучението не е отразено в схемата на Федер, но в Михановичевия патерик фигурира.

Л. 12б: Яце ти е/сѣ/ бѣ даль плачь. ...Без край (гл. 3°, № 34)

Л. 13а: Без начало: ...нѣ или мѣлчи, или рыци, брате азъ всжждень есмь ѿнждѣ. и не могъ иного всжждити. и сп/сѣ/еши себе и того. (гл. 3°, № 40)

Л. 13а: Яце въ болѣзнь въпадаеши, и просиши оу кого веишь. (гл. 3°, № 41)

Л. 13а-13б: Яце видиши іако бѣ. (гл. 3°, № 44)

Л. 13б: Бѣстѧ ѿ сына своего прослави бѣ. (гл. 3°, № 47)

Л. 13б: Яце видиши въ сынѣ жены. (гл. 3°, № 48)

Л. 13б-14а: Възлежъ на шдрѣ своемъ своемъ. помѣни. (гл. 3°, № 49)

Л. 14а: Егда оукъ ре/чѣ/тъ ти срѣдѣ твоѣ. (гл. 3°, № 53)

Л. 14б-19а: Слово ѿца Макаріа. ѿца Макаріа ялѣксандръскаго ученикъ, повѣда намъ сице. (по СН № 37)¹¹

Л. 19а-20б: Оца Исаи. Слова полезно вл/сѣ/ви. ѿца Исаи повѣда.

Л. 21а-23а: Без начало: ... ли же не имамъ, и попрошъ единож и дващи, тогда видѣвъ бѣ іако трѣвоуж то. Край: Іѣко и ѿ празнѣ словеси слово дамы г҃ви.

Л. 236-256: Иже въ сѣх/ ѿца нашего Анастасіа горы Синаискыѣ Еѣпросѣ/.
Ѧкждѣ дѣша члѣа.

Л. 26а-28а: Без начало: ... жена на трѣжици, нѣ въ црковѣ съвираемъ сѣ и
ни единомуу трѣчиѣ бесѣдоуѣще другѣ, нѣ толицѣмъ и таковыимъ ѿцемъ и
братіамъ. Край: чѣсть и поклонѣние съ безначальнымъ ѿцемъ. и съ сѣх/м/
дѣомъ. и нѣнѣ и присно и въ вѣкы вѣкѣмъ/м/ аминъ.

Л. 286-29а: Повѣсѣ/ дивна зѣло ѡ осѣж/д/ени. іако люте и злѣиши грѣхъ
есть еже осѣжити или оклеветати коего либо.

Л. 29а-31а: Еѣ единому мѣстѣ страны Антиохійскыѣ, монастырь есѣ/
женъскыи . (по СН № 38)

Л. 31а-32а: Григоріа бесѣдовнаго ѡ вещи зѣло змиленѣи. Е началѣ оубѡ и
еще сѣцюу ми въ монастыри.

Л. 32а-326: О инокыни еже тѣло съгорѣвшои. Иже въ сѣхы ѿцѣ нашѣ
еппѣсѣ/ъ Филидѣ.

Л. 326-346: По лѣтѣ же нѣкоемъ повѣдашъ емоу пакы. Іѣко юноша нѣкыи
въсѣхити инокына.

Л. 346-36а: Ѧ бѣи Китаи, иже влѣдница спѣсѣ/шѣ. Старецъ же нѣкыи ѡ
великиихъ ѿцѣ.

Л. 366-406: О блаженѣмъ епѣсѣ/кпѣ Нонѣ. Ѧцѣ Іакѡвъ повѣда намъ.

Л. 41а-44а: Без начало: ... ѡна же покы знаменіемъ крѣсѣ/тнымъ ѡградивши
сѣ, и невидима сътвори его, рекъ къ немуу. Край: съ неже да даѣсѣ/ намъ гѣ
оучастіе въ дѣнѣ сѣдныи.

Л. 44а-45а: О инокыни вѣжавашои въ пѣстына. Ѧцѣ Іѡанъ повѣда намъ.

Разказъ е включен в Сводния патерик от 60—70-те години на XIV в.
(НБКМ № 1036) и в Сводния патерик от края на XIV в. (Хил. № 418)

Л. 45а-47а: Ѧцѣ Даніилъ вѣзъиде съ оученікомъ своимъ въ градъ Іѣлѣандріѣ.
(по СН № 169)

Л. 476-55а: Слово на Іѡан Златоуст за четвѣртата неделя от поста.
Нач: Трѣвници иматъ много различныѣ цвѣты.

Л. 55а-586: Похвално слово на Іѡан Златоуст за Света Богородица.
Нач: Късна намъ праведное сѣнце днесѣ/.

Л. 586-596: Ѧ женѣ змиенои ѡ мѣжа еѣ. Другымъ инокъ повѣда намъ.
Текстъ е включен в ръкопис НБКМ № 1036, л. 131а-б.

Л. 60а-616: Съписаніа ѡ повѣчени иже ѡ еже повѣсти прпѣдѣбныи/х/ и
вѣгносныи/х/ ѿцѣ наши/х/. (по СН № 1)

Л. 67а-69а: Без начало: ... сеѣе сице въскрича. не хоѣж не хоѣж. (по СН
№ 2)

Л. 69а-726: Ѧ Іѣдроніцѣ іѡ женѣ его Іѡанасіи. (по СН № 3)

Л. 73а-786: Без начало: ... ше и прошеніе въси ѡ негѡ прошаахъ. (по СН
№ 8)

Л. 786-79а: И другымъ ѿцѣ повѣда намъ сице. (по СН № 9)

Л. 79а-806: Повѣда намъ нѣкыи ѡ бѣцѣ глѣ. Без край. (по СН № 91)

Л. 81а: Край на неидентифициран разказ: ... и дрѣжжъ правило свое, и по
въсѣ дѣни прилаагааше слѣзы къ слѣзамъ донде же пакы пріиде въ прѣвныи свои
чѣнъ.

Л. 81а: Брат въпроси старца гл҃а. что сътворишѣ. тако съмѣщахѣ мѧ съквернаа помышленіа.

Л. 81а-81б: Ѽшелникъ нѣкъи живѣше въ нѣмѣи странѣ Ѽгѣпта. Без край. (по СН № 12)

Л. 82а-82б: Без начало: ... цѣвъ старецъ ре/ѹ/ емѹ. сѣди зде съ мноѹ въ пещерѣ. (по СН № 13)

Л. 82б-85а: Того ж/д/е ѿца Даніла о евноуѣ иже въ скитѣ. (по СН № 4)

Л. 85а-86а: Ѽцѣ Памѣвоѹ. посла оученика своего. (по СН № 5)

Л. 86а-87а: Дроугъи старецъ ѿвѣніи повѣда намѣ. (по СН № 14)

Л. 87а-89б: Повѣда нам ѿ ѿца нѣкъи. (по СН № 15)

Л. 89б-91б: Братъ нѣкъи повѣда намѣ сице гл҃а. (по СН № 16)

Л. 91б: Запазено е само началото на разказа: Повѣда намѣ нѣкъи ѿ ѿца. тако гл҃аше ре/ѹ/ ѿца ѿвѣдоуѣ. (по СН № 17)

Л. 92а-92б: Без начало: ...емоу. и хоцѣши ли въ единомѣ часѣ погубити толицѣмѣ лѣто/мѣ троуга своего. (по СН № 19)

Л. 92б-94б: Повѣда намѣ ѿ ѿца. (по СН № 20)

По всяка вероятност първата четвърт на л. 93б е оставена празна поради лошото качество на хартията.

Л. 94б-95б: Дроугое сказаніе подобно сѣмоу. (по СН № 21)

Л. 95б-97а: Слово полезно зѣло. Старецъ нѣкъи живѣше в пещерѣ нѣкоѣи. (по СН № 22)

Л. 97а-97б: Повѣда намѣ нѣкъи ѿ ѿца. Без завършек.. (по СН № 23)

Л. 98а: Началото липсва: ... шном и рече ... мы и еше неугото ... и възми скотѣ сѣи и сътвори потрѣбѣ своѣ. (по СН № 24)

Л. 98а-100а: Кидѣхом же и ѿца Паладиѧ довродѣтѣланаго и просвѣщеннаго. (по СН № 25)

Л. 100а-101а: Повѣдаахѣ намѣ ученици ѿца Ѽвлогіа. (по СН № 26)

Л. 101а: Сѣмѹ просвѣщенномѹ Ѽвлогіѹ мы пришедше зѣло ползевахомѣ сѧ. (по СН № 27)

Л. 101а-102б: Сѣи клаженъи Ѽвлогіѣ повѣда намѣ тако о иномѣ. (по СН № 28)

Л. 102б-107б: Кидѣхом же и великааго постника Кисаріѡна. (по СН № 29)

Л. 107б-110б: Ѽ інокъи върѣтѣныхѣ въ поустыни. (по СН № 94)

Л. 111а-113б: О женѣ пришедшѣи исповѣдати сѧ. (по СН № 30)

Л. 113б-114б: О презвитѣри ѿвѣченѣмѣ ѿ своего еп/ѣ/кпа. (по СН № 95)

Л. 114б-115а: О иномѣ презвитѣри подобна ве/ѣ/ѣ. (по СН № 96)

Л. 115а-115б: Повѣда намѣ и се тѣж/д/е ѿца. тако ве/ѣ/ ре/ѹ/ нѣкъи презвитѣрь въ Лавдикѣи. (по СН № 148)

Л. 115б-118а: Повѣда намѣ и се другъи ѿца. тако презвитѣрь нѣкъи въ Констандинѣ градѣ. (по СН № 97)

В началото на този разказ като заглавие е посочено "Ѽ презвитѣри крѣ/ѣ/тившииѣ змершеѣ штрѡча", но то явно се отнася за предишното четиво.

Л. 118а-121а: О мѣжи съпиражѣи сѧ съ вѣскы г. часы прѣж/д/е смѣрти еѣго. (по СН № 31)

Л. 121а-124а: О двою братоу ненавидѣши/и/ другъ друга себе. (по СН № 98)

Л. 124а-127б: О женѣ шрѣтенои въ штрѣтѣ съ сно/м/ еж. (по СН № 99)

Л. 127б-131б: О мнѣхъхъ плѣненьи/х/ въ ѿфрикѣж. (по СН № 32)

Л. 131б-132б: О исповѣдавшихиъ своа. прѣгрѣшеніа къ столюу старцоу. (по СН № 33)

Л. 132б-133б: О мжжи исповѣдавшихиъ са къ влад/д/чнемюу шбразу шче вл/ѣ/ви. (по СН № 34)

Л. 134а-154б: Служба на Димитър Солунски с два канона за светеца, вторият от които е творба на Георги Скилица, един канон за Великия трус и паремийни четива. Синаксарно житие липсва.

В ръкописа не са запазени бележки от книжовниците, но са съхранени по-късни приписки.

На л. 148б с обикновен молив, по подражание на по-стар юсов правопис и графика е изписана следната бележка:

[Ез]ѣхъ книги сѣа рѣцѣ своеиъ къ лѣто ѿШОИ [1778] Велико Е. Желѣзович.

На предната подвързийна дъска са изписани годините 1872, 1876, 1898 и името Мжринка Кржстнич, вероятно притежател на книгата.

На задната дъска:

Пише ѿШПѣ [1781] Бал/ѣ/о граматѣ/ѣ/. ш/х/ ш/х/ ш/х/ мно/ѣ/огрѣшна/ѣ/.
Ѣ да прости.

Палеографско-кодикологическите черти и характерът на съдържащите се в Шуменския патеричен сборник разкази, както и наличието в ръкописа на службата на Димитър Солунски, почитан като покровител на Търновското царство, са сериозен аргумент за търновския произход на новооткрития книжовен паметник, който в близко време заслужава да бъде обект на едно по-обстойно изследване, тъй като обогатява нашите представи за книжовната продукция на търновския център през втората половина на XIV в.

Б Е Л Е Ж К И

¹ Специализираната научна библиография е твърде обширна, но тук могат да се посочат някои от най-известните публикации: Ф. Б у с л а е в. Историческая хрестоматия церковно-славянскаго и древне-русского языков. М. 1861, с. 412—416; А. С о б о л е в - с к и й. Римский патерик в древнем церковно-славянском переводе. Киев, 1904; В. П р е о - б р а ж е н с к и й. Славяно-русский скитский патерик. Опыт историко-библиографического исследования. Киев, 1909; І. Е р ъ о м и н. "Сводный" Патерик у цѣденно-слов'янских, украинскому та московскому письменствах. — Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, 1927, кн. XII, 46—77, кн. XV, 54—101; Д. А б р а м о в и ч. Сборник Святослава 1076 року і Патерики. — В: Науковий збірник Ленінградського товариства дослідників в українській історії, письменства, та мови. Т. III, Киев, 1931; N. v a n W i j k. Die slavische Redactionen des Μεγα Λετζωνάριον. — Byzantinoslavica IV, 1932, р. 236—252; Н. В а н - В е й к. О происхождении Египетского Патерика. — В: Сборник в чест на проф. Л. Милетич. С., 1933, 361—369; N. v a n W i j k. Подробный

обзор церковнославянского перевода Большого Лимонария. — *Bizantinoslavica*, VI, 1935—1936, 38—83; И. П. Е р е м и н. К истории древне-русской переводной повести. — *ТОДРЛ*, III, 1936, 37—57; С и н а й с к и патерик. Издание подготовили В. С. Гольшпенко, В. Ф. Дубровина. М., 1967; R. A i t z e t m ü l l e r. Vermischte Beiträge. I. Zu den Väterbüchern der Vita Methodii. — *Anreiger für slavische Philologie*, IV, 1970, 48—52; G. B i r k f e l l n e r. Gregorius I. der Grosse und die slavischen "Paterika". — *Slovo*, 24, 1974, 125—134; O. N e d e l j k o v i ć. Problem tipologije slavenskog paterika. — *Slovo*, 24, 1977, 7—16; J. R u s e k. O tzw. Pateryku kompilacylnym. — *Slovo*, 24, 1974, 95—108; W. R. V e d e r. La tradition slave des Apophthegmata Patrum. — *Slovo*, 24, 1974, 59—93; B. J o v a n o v i ć. Pečki paterik, tri jezicke redakcije slovenskog prevoda Skitskog paterika. — *Slovo*, 24, 1974, 139—188; Ī. C a p a l d o. Caratteristiche strutturali e prototipi greci dell' Azbucno-Jerusalimskij e dell' Egipetskij paterik. — *Cyrrillomethodianum*, III, 1975, 17—22; T h e O l d Church Slavonic Translation of the Ἀνδρῶν ἁγίων βίβλος. In the Edition of N. van Wijk. Edited by D. Armstrong, R. Pope and C. H. van Schooneveld, The Hague-Paris. 1975; С в. Н и к о л о в а. Патеричните разкази в българската средновековна литература. С., 1980.

² Москва, ГИМ, Син. № 38

³ Ленинград, ГПБ F. I. 376

⁴ София, БАН № 80

⁵ Зографски манастир № 164 (II B 5)

⁶ Хилендарски манастир, № 418

⁷ София, НБКМ № 1036

⁸ Виена, Нац. библиотека № 137 (152)

⁹ W. V e d e r. La tradition slave des Apophthegmata Patrum. — *Slovo*, Zagreb, 24, 1974, p. 59—93.

¹⁰ C. M. B r i q u e t. Les Filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier. T. I—4. Leipzig, 1923.

¹¹ Всички четива, означени по този начин, са съпоставени с изследването на С в. Н и к о л о в а. Патеричните разкази в българската средновековна литература. С., 1980.